

КОНЦЕПЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА ДАНИЛА ЩЕРБАКІВСЬКОГО

Сучасний етап розвитку українського мистецтвознавства позначений активним процесом видання історій різних видів пластичного мистецтва. Лише впродовж кількох останніх років у світ вийшли «Історія української архітектури»¹, два з п'яти томів «Історії українського мистецтва»², один із п'яти томів «Історії декоративного мистецтва України»³. Прагнення науковців заповнити лакуни, спричинені ідеологічними імперативами советської доби, по-новому інтерпретувати еволюцію вітчизняного мистецтва цілком зрозуміле, проте, як уже відзначали рецензенти «Історії української архітектури», воно не завжди спирається на всебічне вивчення матеріалу, а головне — на народжену в результаті фахової дискусії сучасну методологію⁴.

Позаяк розвиток жодної наукової галузі неможливий без саморефлексії, процес підготовки згаданих фундаментальних праць, безперечно, мав би включати етап осмислення майже столітнього досвіду їх написання. Потреба у створенні історії попередніх історій українського мистецтва зумовлена не лише історіографічними й історіософськими завданнями (коли, як формувалися певні підходи, концепції, поняття тощо), але й прогностичними (моделювання сучасних досліджень). На особливу увагу заслуговують ті праці, які побачили світ чи готувалися до друку в першій третині ХХ ст., коли науковий процес ще не зазнав тотального впливу марксистсько-ленінської методології. Хоча певний поступ у цьому напрямку вже зроблено⁵, вочевидь, чимало роботи попереду. Як приклад, згадаємо, що у вступі до «Історії української архітектури» історіографія власне українських досліджень проблеми вкрай скромна в порівнянні з російськими, більше того — тут невірно названо авторів навіть знакових праць, прізвища вітчизняних науковців згадуються поряд із їхніми псевдонімами, що промовисто засвідчує поверховість знань предмета⁶.

Д. Щербаківський (1877–1927), на відміну, приміром, від М. Голубця⁷ чи Д. Антоновича⁸, не залишив цілісної історії українського мистецтва, проте наукові розвідки дослідника, його рецензії на праці сучасників, передусім на «Українське мистецтво (вступ до історії)» М. Голубця⁹ та «Старовинне мистецтво на Україні» К. Широцького¹⁰, а також розроблена ним спільно з Ф. Ернстом програма «Начерку історії українського мистецтва» дають підстави говорити про сформовану концепцію історії українського мистецтва, зокрема щодо європейського контексту розвитку й стильових засад періодизації, необхідності врахування доісторичного періоду, повноти охоплення за родовою та видовою ознаками.

Діяльність Д. Щербаківського припала на період інституювання українського мистецтвознавства як окремої, самостійної галузі наукового знання. Тому вченому, як і багатьом його сучасникам, доводилося починати з фундаментальних питань, серед яких — визначення поняття «українське мистецтво». Як відомо, у «Скороченому курсі історії українського мистецтва» Д. Антонович висловив думку, що до українського мистецтва варто зараховувати всі пам'ятки, створені в Україні або українцями за її межами¹¹. Проте невдовзі В. Залозецький зауважив, що такий підхід викликає низку суперечностей і непорозумінь: «Територіально-топографічний поділ є конечний — але треба розрізнити локально-традиційні мистецькі творчі сили від чужих напливових»¹². Майже одночасно в передмові до каталогу виставки «Український портрет XVII–XX ст.» Д. Щербаківський і Ф. Ернст зробили спробу через визначення меж конкретного явища окреслити рамки вітчизняної художньої культури. Згідно з їхньою концепцією, «український портрет» обіймає: «1) портрети, що на території етнографічної України робили її народженці, 2) портрети, що українські майстри робили по чужих землях і 3) портрети українців, що робили майстри чужинці»¹³. Таким чином, дослідники дотримувалися етнічно-територіальних критеріїв на рівні «митець — зображений», тобто застосували до вітчизняного мистецтва підходи, давно апробовані в світі «державними» націями¹⁴. Уже по смерті Д. Щербаківського Ф. Ернст адаптував висловлені міркування до українського мистецтва в цілому: «1) творчість українських [під українськими Ф. Ернст розумів майстрів усіх національностей, що мешкали в Україні. — І. Х.] на Україні, 2) творчість українських майстрів, які з тих чи інших причин працюють поза межами України; 3) творчість чужих майстрів на Україні; 4) окремі художні твори, сюжетно зв'язані з Україною, т. зв. Ukrainica»¹⁵.

Наступне важливе питання, що постало у зв'язку з появою перших синтетичних праць з історії українського мистецтва, стосувалося засад періодизації мистецького процесу. Короткий виклад історії українського мистецтва М. Голубця, де матеріал щодо усього періоду розвитку було систематизовано за видовою ознакою (будівництво, різьба, малярство)¹⁶, спонукав Д. Щербаківського висловити застереження до такого підходу¹⁷. Дослідник уважав, що доцільніше розглядати історію мистецтва за хронологічним принципом та, починаючи з візантійської доби, за стилевим, позаяк «Україна була в постійних зносінах з Європою, жила взагалі європейським життям, європейською культурою і в мистецтві переживала всі ті доби, якими жила й Європа: романо-візантійську добу, готицьку, відродження, барокко і класичний стиль»¹⁸.

Аналізуючи 1924 року готичні впливи в українському золотарстві, Д. Щербаківський знову порушив питання європейського контексту розвитку українського мистецтва та засад його періодизації: «Українське мистецтво, будучи в великій залежності від мистецтва сходу, все ж в цілому є частина загально-європейського еволюційного процесу, і, студіювати його твори найкраще в межах цього останнього. Треба лише зазначити, що європейські стилі відбиваються на українському мистецтві з де-яким запізненням проти західної Європи»¹⁹.

Засади періодизації українського мистецтва, запропоновані Д. Щербаківським, поділяли й інші дослідники, передусім Д. Антонович, який саме категорію «стилю» поклав в основу «Скороченого курсу історії українського мистецтва», виокремивши часи передісторичні, візантійсько-романську, готичну (готицьку) добу, ренесанс, барокко, рококо, класицизм (класичність), еkleктизм²⁰. Водночас існувала й жорстка опозиція такому підходу, речниками якої передусім виступали В. Залозецький і М. Голубець²¹.

Уважаючи принципи періодизації історії мистецтва вкрай проблематичними, В. Залозецький не заперечував проти того, що найоптимальнішим є поділ за стилями²². Проте він категорично виступав проти твердження про відповідність стилів українського й західноєвропейського мистецтва, наголошуючи на тому, що візантійська культура витворила на українських землях мистецькі форми, принципово відмінні від західноєвропейських: «Коли порівняємо мистецтво західно-європейське з мистецтвом нашої території (країв на північ від Альп), то побачимо, що не може бути бесіди про якийсь паралелізм стилів, коли не будемо брати під увагу периферичних появ (Галичина має виїмкове становище, про що буде мова). У нас є візантійське середньовіччя – і на тім кінчиться-уривається лінія розвою»²³. Наприкінці 1930-х років В. Залозецький знову звернувся до означеної проблеми у статті «Між Окцидентом та Візантією в історії українського мистецтва», визначивши своєрідність українського мистецтва як наслідок «глибокої диференціації основ візантійської культури під подихом окциденту»²⁴.

Певні підсумки дискусії, що розгорнулася в середині 1920-х років, спробувала підвести 1928 р. К. Білоцерківська в роботі «Які епохи можна намітити в розвитку українського мистецтва»²⁵. Молода дослідниця визнала найоптимальнішим «поділ на епохи в залежності від пануючого стилю в мистецтві», слушно зауваживши, що не кожен західноєвропейський стиль, передусім романський та готичний, склав епоху в українському мистецтві²⁶. Таким чином, вона пристала до позиції Д. Щербаківського/Д. Антоновича, але відкорегувала її з урахуванням зауважень, висловлених В. Залозецьким і М. Голубцем.

Інша проблема висвітлення історії українського мистецтва полягала у визначенні початкового етапу його розвитку. Д. Щербаківський наполягав на необхідності починати історію українського мистецтва з дохристиянських часів (передісторичної доби), без чого, як він уважав, «неможливо дати картину того ґрунту, на якому виросло українське мистецтво, показати головні течії, які зустрілися на території України, особливо з'ясувати східний підґрунток, так характерний для українського мистецтва давніх часів»²⁷. Аналогічні міркування дослідник висловив у рецензії на розвідку К. Широцького «Старовинне мистецтво на Україні», де, на його думку, «процес витворення мистецтва виявлюється досить побіжно, цілком відкидаючи мистецтво передісторичних часів: кам[']яної доби, бронзової, мистецтво скіфів, готів та мандрівників. Назва книжки – “Мистецтво на Україні”, а не “Українське мистецтво”, назва топографічна, давала авторові повну можливість докладно спинитись на цій передісторичній добі, але автор цим не скористався»²⁸. Увага Д. Щербаківського до давнього мистецтва не випадкова, вона є логічним продовженням традицій Київської документальної школи В. Антоновича, представники якої розглядали археологію як важливу допоміжну дисципліну.

Нарешті, Д. Щербаківський ще 1918 року наголосив на необхідності комплексного розгляду українського мистецтва з урахуванням усіх його родів та видів. Він категорично виступив проти спроби М. Голубця обмежити історію українського мистецтва лише творами професійного (т. зв. «високого») мистецтва, а також застеріг щодо нехтування т. зв. «малим», тобто декоративно-вжитковим мистецтвом²⁹.

Суттєві зауваження Д. Щербаківського щодо засад періодизації, необхідності висвітлення мистецтва передісторичного періоду та повноти охоплення за родовою й видовою складовими були позитивно сприйняті колегами вченого, про що свідчать, зокрема, «Нариси історії українського мистецтва»³⁰ та розділи з мистецтва в «Історії української культури»³¹ М. Голубця.

Власне бачення історії українського мистецтва Д. Щербаківський мав можливість реалізувати в останні роки життя³², проте через суб'єктивні чинники, передусім ідеологічного характеру, роботу не вдалося завершити.

Дев'ятого жовтня 1924 року головний інспектор художньої освіти Головпрофосвіти Народного комісаріату освіти УРСР О. Білоскурський звернувся до Д. Щербаківського з пропозицією взятися за написання «Історії українського мистецтва» – першого підручника з означеної проблематики для художніх технікумів: «Державне Видавництво в цьому році має надрукувати ряд підручників для художніх та музичних шкіл, між ними [–] “Історію українського мистецтва” та “Історію української архітектури”». Історії ці головним чином мають бути підручниками для художніх технікумів. Знаючи Вас як історика українського мистецтва[,] я і звертаюсь до Вас з пропозицією взяти на себе труд та написати “Історію Мистецтва”. Праця Ваша повинна бути небільша як 12–15 аркушів»³³.

Зважаючи на обтяженість іншими замовленнями, Д. Щербаківський відмовився від пропозиції, вказавши, що написати таку працю змогли б С. Таранушенко чи Ф. Ернст³⁴. Зрештою, автором підручника погодився стати Ф. Ернст, але за умови, що низку розділів про народне й сакральне мистецтво (золотарство, іконопис, дерев'яну архітектуру тощо) писатиме Д. Щербаківський³⁵. Після того, як замовник погодився на співавторство, Д. Щербаківський і Ф. Ернст розробили розгорнуту програму видання, яку методком Головпрофосвіти Народного комісаріату освіти УРСР затвердив без будь-яких змін, визначивши відповідальним редактором праці Д. Щербаківського³⁶. Однак невдовзі у справу втрутився І. Врона, який почав одноосібно залучати до написання розділів інших осіб, що викликало різко негативну реакцію Ф. Ернста³⁷.

Першого березня 1925 року київська філія Державного видавництва України скликала спеціальну нараду за участю Д. Щербаківського, Ф. Ернста, І. Врони й М. Бурачека, на якій ухвалили: «З огляду на те, що ні одна галузь українського мистецтва ще досконально не досліджена, що де-які царини її цілком не розроблені, що до цього часу не існує навіть самої схеми історії українського мистецтва, про її періодизацію, установлення національних та історичних меж існують самі протилежні думки; що тим більш не з'ясовано зв[']язок цього мистецтва з формами економічного життя українського народу – вважати, що така задача являється непідсильною одному редакторові, й доручити редагування згаданої книги редакційній колегії в складі тт. Врони, Щербаківського й Ернста»³⁸. Таким чином, до попереднього складу редакторів праці долучили «партійного керівника» І. Врону, хоча й залишили чинною вироблену Д. Щербаківським і Ф. Ернстом та затверджену методкомом Головпрофосвіти програму видання.

За задумом Д. Щербаківського та Ф. Ернста «Нарис історії українського мистецтва» мав складатися із загального вступу та восьми розділів³⁹. У вступі вони планували висвітлити: 1) предмет історії українського мистецтва, його історичні, топографічні та національні межі; 2) джерела з історії українського мистецтва та стан їх вивчення; 3) головні риси історичного процесу в українському мистецтві.

Щодо основної частини праці, то тут матеріал передбачалося викладати, починаючи з доісторичної доби, переважно за хронологічним принципом, на якому, однак уже позначився формаційний підхід до періодизації історичного процесу: 1) мистецтво передісторичної доби; 2) матеріальна культура й мистецтво слов'ян від їхнього оселення до XIII ст.; 3) мистецтво польсько-литовської доби (XIV – середина XVII ст.); 4) мистецтво від Хмельниччини до кінця Гетьманщини (середина XVII – кінець XVIII ст.); 5) мистецтво вищих і середніх класів кінця XVIII – середини XIX ст.; 6) народне мистецтво; 7) мистецтво новітнього капіталізму (середина XIX – початок XX ст.); 8) мистецтво доби революції⁴⁰.

Кожний розділ мав включати коротку характеристику соціально-економічних і політичних умов, а також розгляд матеріалу за видовою ознакою (будівництво, малярство, графіка, скульптура, декоративно-вжиткове мистецтво). Відступ від суто хронологічного принципу торкнувся п'ятого й шостого розділів праці, присвячених відповідно мистецтву вищих і середніх класів XVIII – середини XIX ст. і народному мистецтву. Місце останнього розділу в загальній структурі праці свідчить про те, що, з одного боку, автори планували розглянути комплекс збережених пам'яток, основна частина яких походила з XVIII–XIX ст., з другого боку, їхній підхід до народного мистецтва був цілком відмінним від усталеного в пізніші радянські часи погляду на цей рід мистецтва як основу всієї художньої творчості. Щодо відмови від стильових засад періодизації, то її спричинила не зміна поглядів дослідників, а необхідність рахуватися з новими політичними реаліями в УРСР. На підтвердження цієї тези зазначимо, що саме в програмі «Нарисів», надісланій дослідниками до методкому Народного комісаріату освіти УРСР, хронологічні визначення розділів було замінено на розлогі назви вульгарно-соціологічного характеру. У супровідному листі до О. Білоскурського Д. Щербаківський зазначив, що це зроблено для того, аби членам методкому було зрозуміло, який зміст матимуть вступні характеристики економічних і соціально-політичних умов конкретної доби ⁴¹.

На початку 1930-х років концепція історії вітчизняного мистецтва Д. Щербаківського зазнала нищівної критики й була кваліфікована як «теорія українського фашизму про шляхи розвитку культури і мистецтва» ⁴². Визнання «європейськості» українського мистецтва й відмінності шляхів його розвитку від російського зробили Д. Щербаківського й Д. Антоновича основними об'єктами критики тих, хто впроваджував нову радянську ідеологію на «мистецтвознавчому фронті»: «Справжній зміст цих теорій Антоновича-Щербаківського цілком ясний. Вони мають на меті зробити з України пляцдарм для боротьби проти більшовизму, “східнього варварства”, відірвати її від братського союзу з іншими радянськими республіками і здійснити буржуазно-куркульську націоналістичну реставрацію України» ⁴³.

Одним із наслідків такої ситуації стала неможливість завершення й видання наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років колективних праць «Нарис історії українського мистецтва» ⁴⁴ та «Українське мистецтво (Матеріали до історії)» ⁴⁵, якими після загибелі Д. Щербаківського опікувався Ф. Ернст.

За задумом Ф. Ернста «Нарис історії українського мистецтва» (обсяг – 30 друкованих аркушів), розгорнутий план якого 1 березня 1929 року він направив до видавництва «Пролетарій», мала стати результатом праці провідних фахівців з українського мистецтва, що мешкали як в УРСР (Ф. Ернст, М. Макаренко, П. Курінний, І. Моргілевський, С. Таранушенко та ін.) і в російських столицях (Ф. Шміт, Б. Крижанівський, В. Лесючевський), так і за межами СРСР (В. Січинський, І. Свенціцький). Низку розділів із декоративно-вжиткового мистецтва мали підготувати учениці Д. Щербаківського – Є. Спаська, М. Новицька. Щодо структури «Нарисів», то здебільшого вона відповідала тій, яку 1925 року розробили Д. Щербаківський і Ф. Ернст, тобто передбачала вступ і вісім розділів. Проте в загальному вступі тепер пропонувалося обмежитися окресленням схеми соціально-економічного розвитку України (автор – О. Гермайзе). Періодизація знову-таки базувалася на поєднанні хронологічного та формаційного підходів, хоча паралельно в підзаголовках розділів Ф. Ернст указав і відповідні стильові визначення періодів ⁴⁶.

Позаяк проект не було реалізовано, 1930 року М. Макаренко, Ф. Ернст та І. Врона розробили план видання «Українське мистецтво (Матеріали до історії)» ⁴⁷. У відозві «До мистецтвознавчих установ і музеїв УРСР», датованій 24 червнем 1930 року, Державне видавництво України повідомляло, що упродовж 1931–1932 років має бути видана шеститомна капітальна праця «Українське мистецтво (матеріали до історії)» обсягом 120 друкованих аркушів, 50–60 % якого становитимуть ілюстрації ⁴⁸. У плані видання було збережено хронологічно-формаційний принцип, який дублювався стильовими визначеннями конкретних періодів. Цього разу кожен із шести томів мав окремого наукового редактора, зокрема редактором першого тому (мистецтво передісторичної доби) погодився стати М. Макаренко, а четвертого (мистецтво доби торговельного капіталізму, тобто другої половини XVII – першої половини XIX ст.) – Ф. Ернст ⁴⁹.

Лише 1947 року колективу відділу образотворчого мистецтва Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР вдалося підготувати й передати до видавництва «Короткий нарис історії українського мистецтва» (автори – Л. Славін, Б. Бутник-Сіверський, Л. Калениченко,

Я. Затенацький) за редакцією М. Рильського. Проте видання праці унеможливила критична стаття С. Раєвського, який звинуватив авторів у наслідуванні буржуазно-націоналістичних концепцій школи М. Грушевського, тобто в неправильному висвітленні зв'язків українського й російського мистецтва, точніше недооцінці благотворного впливу російського мистецтва та ігнорування класової (на користь національно-визвольної) боротьби як основи розвитку мистецтва⁵⁰.

Зрештою, «Історія українського мистецтва» у шести томах, видана в часи «відлиги» 1960-х років, так само як і сучасні історії вітчизняного мистецтва й архітектури, залишаються в тенетах хронологічної періодизації, різною мірою наслідуючи марксистсько-ленінську методологічну настанову розглядати мистецькі явища й процеси залежно від зміни суспільно-економічних формацій і позбавляючи їх власної логіки розвитку. Доробок попередників, зокрема Д. Щербаківського, дозволяє по-новому поглянути на усталені підходи, визначитися з чинниками та обставинами їхнього запровадження.

¹ Історія української архітектури / За ред. В. Тимофієнка. — К., 2003.

² Історія українського мистецтва: У 5 т. / Гол. ред. Г. Скрипник, наук. ред. В. Рубан. — К., 2006. — Т. 4; Історія українського мистецтва: У 5 т. / Гол. ред. Г. Скрипник, наук. ред. Т. Кара-Васильєва. — К., 2007. — Т. 5.

³ Історія декоративного мистецтва України: У 5 т. / Гол. ред. Г. Скрипник, наук. ред. Т. Кара-Васильєва. — Т. 2: Мистецтво XVII—XVIII ст. — К., 2007.

⁴ Наприклад, див.: *Пламєницька О.* «Історія української архітектури»: міркування з нагоди появи // Пам'ятки України: історія та культура. — 2004. — № 2. — С. 116–128.

⁵ Див.: *Пуцко В.* Про «Скорочений курс історії українського мистецтва» Д. Антоновича // Образотворче мистецтво. — 1991. — № 1. — С. 44–48; *Козак Н.* З Візантії на Захід: концепція історії українського мистецтва В. Сас-Залозецького // Народознавчі зошити. — 1999. — Зош. 4 (28). — С. 495–498. Проаналізувати концепцію історії українського мистецтва в працях вітчизняних мистецтвознавців початку ХХ ст. нещодавно поставила собі за мету І. Удріс, проте вона обмежилася оглядом п'яти праць чотирьох учених (В. Модзалевського, Ф. Ернста, К. Широцького, Ф. Шміта), що присвячені мистецтву князівської чи козацької доби, унаслідок чого проблема, задекларована в назві статті, фактично залишилися поза увагою авторки (див.: *Удріс І.* До питання про концепцію історії українського мистецтва у вітчизняному мистецтвознавстві початку ХХ століття // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтва. — 2004. — № 7. — С. 113–130).

⁶ Історія української архітектури / За ред. В. Тимофієнка. — К., 2003. — С. 8.

⁷ *Голубець М.* Українське мистецтво (Вступ до історії). — Л.; К., 1918; *Голубець М.* Начерк історії українського мистецтва. — Л., 1922. — Ч. 1.

⁸ *Антонович Д.* Українське мистецтво: конспективний історичний нарис. — Прага; Берлін, 1923; *Антонович Д.* Скорочений курс історії українського мистецтва. — Прага, 1923.

⁹ *Щербаківський Д.* [Рец.:] Микола Голубець. Українське мистецтво (вступ до історії). Львів-Київ 1918 р. Новітня бібліотека № 29. Накладом Видавництва «Шляхи». 31 стор., 30 мал. Ціна 3 кор., на кращім папері 4 кор. // Наше минуле. — 1918. — № 2. — С. 226–228.

¹⁰ *Щербаківський Д.* [Рец.:] К. Широцький. Старовинне мистецтво на Україні. (Відбиток з книги: О. Дорошкевич і Л. Білецький. Хрестоматія по історії української літератури. Т. I, вип. 1), Київ 1918, 23 стор., 25 мал. Ціна 1 карб. 50 коп. // Наше минуле. — 1918. — № 2. — С. 225–226.

¹¹ *Антонович Д.* Скорочений курс історії українського мистецтва. — Прага, 1923. — С. 6.

¹² *Залозецький В.* Дві історії українського мистецтва // Стара Україна. — 1925. — Чис. VII–X. — С. 164. Тут і далі усі цитати праць і документів подаються зі збереженням авторського написання.

¹³ *Щербаківський Д., Ернст Ф.* Український портрет. Виставка українського портрета XVII–XX ст. — К., 1925. — С. 3.

¹⁴ Це усвідомлювали й самі дослідники, які в передмові до каталогу зазначили, що вдалися до звичайної в усіх інших народів [виділення наше. — І. Х.] постановки питання (див.: *Щербаківський Д., Ернст Ф.* Український портрет. Виставка українського портрета XVII–XX ст. — К., 1925. — С. 3).

¹⁵ Українське малярство XVII–XX сторіч: Провідник по виставці / За ред. і з вступ. нарисом Ф. Ернста. — К., 1929. — С. 12.

¹⁶ *Голубець М.* Українське мистецтво (Вступ до історії). — Л.; К., 1918.

¹⁷ Показово, що в 1950-х роках під час підготовки «Історії українського мистецтва» у шести томах основна дискусія виникла навколо принципів подання матеріалу: перший головний редактор цього видання В. Заболотний обстоював історію як серію нарисів про окремі види мистецтва (архітектуру, малярство тощо), а Г. Логвин наголошував на необхідності історичної періодизації (детальніше див.: *Афанасьєв В.* Зі вступом не виходило... // Культура і життя. — 1998. — 15 квітня. — № 15 (3874) — С. 2).

¹⁸ *Щербаківський Д.* [Рец.:] Микола Голубець. Українське мистецтво (вступ до історії). Львів-Київ 1918 р. Новітня бібліотека № 29. Накладом Видавництва «Шляхи». 31 стор., 30 мал. Ціна 3 кор., на кращім папері 4 кор. // Наше минуле. — 1918. — № 2. — С. 227. Недоцільність поділу на види мистецтва відзначив і В. Залозецький: «Всім знана

- річ, що стиль пробивається на всіх полях мистецтва рівночасно, а такий розділ тільки розкриває цілість» (див.: *Залозецький В.* Про задачі історика українського мистецтва. (З приводу «Начерка історії українського мистецтва» М. Голубця) // Літературно-науковий вісник. – 1925. – Т. LXXXVII. – Кн. VII–VIII. – С. 290).
- ¹⁹ *Щербаківський Д.* Готичні мотиви в українському золотарстві // Україна. – 1924. – № 4. – С. 3.
- ²⁰ *Антонович Д.* Скорочений курс історії українського мистецтва. – Прага, 1923.
- ²¹ *Залозецький В.* Значіння історії українського мистецтва // Стара Україна. – 1925. – Чис. VII–X. – С. 117–119; *Його ж.* Дві історії українського мистецтва // Стара Україна. – 1925. – Чис. VII–X. – С. 163–166; *Його ж.* Про задачі історика українського мистецтва. (З приводу «Начерка історії українського мистецтва» М. Голубця) // Літературно-науковий вісник. – 1925. – Т. LXXXVII. – Кн. VII–VIII. – С. 284–293; Кн. IX. – С. 34–43; *Голубець М.* [Рец.:] Д. Антонович. Українське мистецтво. (Конспективний, історичний нарис). Прага-Берлін 1923. Видавництво: «Нова Україна». Ст. 11, 8°. // Стара Україна. – 1925. – Чис. VII–X. – С. 166, 167.
- ²² *Залозецький В.* Дві історії українського мистецтва // Стара Україна. – 1925. – Чис. VII–X. – С. 164; *Залозецький В.* Про задачі історика українського мистецтва. (З приводу «Начерка історії українського мистецтва» М. Голубця) // Літературно-науковий вісник. – 1925. – Т. LXXXVII. – Кн. VII–VIII. – С. 287.
- ²³ *Залозецький В.* Значіння історії українського мистецтва // Стара Україна. – 1925. – Чис. VII–X. – С. 118.
- ²⁴ *Залозецький В.* Між Окцидентом та Візантією в історії українського мистецтва // Мистецтво і культура. – 1939. – № 1. – С. 7. Детальніше див.: *Козак Н.* З Візантії на Захід: концепція історії українського мистецтва В. Сас-Залозецького // Народознавчі зошити. – 1999. – Зош. 4 (28). – С. 497, 498.
- ²⁵ *Білоцерківська К.* Які епохи можна намітити в розвитку українського мистецтва. 1928 р. // НАФРФ ІМФЕ. – Ф. 43-5, од. зб. 185, арк. 1–23.
- ²⁶ Там само. – Арк. 17–18.
- ²⁷ *Щербаківський Д.* [Рец.:] Микола Голубець. Українське мистецтво (вступ до історії). Львів-Київ 1918 р. Новітня бібліотека № 29. Накладом Видавництва «Шляхи». 31 стор., 30 мал. Ціна 3 кор., на кращім папері 4 кор. // Наше минуле. – 1918. – № 2. – С. 227.
- ²⁸ *Щербаківський Д.* [Рец.:] К. Широцький. Старовинне мистецтво на Україні. (Відбиток з книги: О. Дорошкевич і Л. Білецький. Хрестоматія по історії української літератури. Т. I, вип. 1), Київ 1918, 23 стор., 25 мал. Ціна 1 карб. 50 коп. // Наше минуле. – 1918. – № 2. – С. 225.
- ²⁹ *Щербаківський Д.* [Рец.:] Микола Голубець. Українське мистецтво (вступ до історії). Львів-Київ 1918 р. Новітня бібліотека № 29. Накладом Видавництва «Шляхи». 31 стор., 30 мал. Ціна 3 кор., на кращім папері 4 кор. // Наше минуле. – 1918. – № 2. – С. 227.
- ³⁰ *Голубець М.* Начерк історії українського мистецтва. – Л., 1922. – Ч. I.
- ³¹ Історія української культури / Під заг. ред. І. Крип'якевича. – Л., 1937. – Зош. X–XIV.
- ³² Перші відомості про намір Д. Щербаківського підготувати «Історію українського мистецтва» датуються 1918 р. (див.: Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф. 375, оп. 1, од. зб. 298, арк. 27). НА ІА НАНУ. – Ф. 9, од. зб. 61, арк. 20.
- ³³ Там само. – Арк. 22.
- ³⁴ Там само. – Арк. 23.
- ³⁵ Там само. – Арк. 38.
- ³⁶ Там само. – Арк. 38.
- ³⁷ Там само. – Арк. 36.
- ³⁸ Там само. – Арк. 15.
- ³⁹ Там само. – Арк. 16–17.
- ⁴⁰ Там само. – Арк. 16–17, 30–30 зв.
- ⁴¹ Там само. – Арк. 26.
- ⁴² *Толкачев З., Холостенко Є., Томах С., Овчинніков В.* Проти петлюрівської контрабанди на фронті мистецтвознавства // Пролетарська правда. – 1933. – 8 травня. – № 93 (3405). – С. 2.
- ⁴³ *Толкачев З., Холостенко Є., Томах С., Овчинніков В.* Проти петлюрівської контрабанди... НАФРФ ІМФЕ. – Ф. 13, од. зб. 24, арк. 2–2 зв.
- ⁴⁴ НАФРФ ІМФЕ. – Ф. 13, од. зб. 24, арк. 2–2 зв.
- ⁴⁵ Там само. – Од. зб. 26, арк. 8, 15–17.
- ⁴⁶ Там само. – Од. зб. 24, арк. 2–2 зв.
- ⁴⁷ Там само. – Арк. 15–17.
- ⁴⁸ Там само. – Арк. 8.
- ⁴⁹ Там само. – Арк. 7.
- ⁵⁰ *Раєвський С.* До кінця викоринити буржуазно-націоналістичні тенденції в українському мистецтвознавстві // Київська правда. – 1947. – 11 жовтня. – № 204 (6952). – С. 2.

Додаток 1. Д. Щербаківський, Ф. Ернст. Програма видання «Нарис історії українського мистецтва». 1925 р. // Науковий архів Інституту археології НАН України (далі – НА ІА НАНУ). – Ф. 9, од. зб. 61, арк. 16–17, 18–19, 30–30 зв.

НАРИС ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА

Вступ загальний

1. Предмет історії українського мистецтва; історичні, топографічні та національні межі українського мистецтва.

2. Джерела по історії українського мистецтва, розробка їх.
3. Головні риси історичного процесу в українському мистецтві.

I. Мистецтво доісторичних часів на Україні.

1. Вступ до розділу.
2. Мистецтво доби мисливства. Розвиток різьбярської умілости часів палеоліта. Мистецтво українського палеоліта: Гонці, Київ, Мізинь, Костенки.
3. Мистецтво доби хліборобства. Мегалітичні будови. Геометричний орнамент. Малевана кераміка й глиняні скульптури Трипільської культури. Ліярництво та вироби з бронзи. Кераміка на Донеч[ч]ині.
4. Центральньо-Європейські, Геленські та Азійські елементи в мистецтві ранньої залізної доби на Україні. Гелено-барбарське мистецтво Боспора. Вироби з металю, кісті, шкла й т. и. Гончарство Наддніпрянської України доби панування скіто-сарматів.
5. Занепад античного світу. Перемога барбарського смаку. Звірячий орнамент і мистецтво доби переселення народів. Речі сасаніцького мистецтва на Україні. Культурні впливи.
6. Слов'яне поганської доби. Кераміка типа городищ. Речі окраси. Східні впливи. Хозарське панування. Інвентарь катакомбових могільників північного Кавказу та Слобідчини. Нові хвилі номадів. Скульптури половецьких степів.

II. Мистецтво князівсько-феодалної доби.

Матеріальна культура й мистецтво слов[']ян від їхнього оселення до XIII в.]

1. Вступ до відділу: характеристика соціально-економічних та політичних умов життя даної доби.
2. Будівництво. Цивільне будівництво, деревляне і камінне будівництво городів. Будівництво культове.
3. Малярство. Монументалне малярство: фрески і мозаїки. Малярство станкове. Мініатури.
4. Скульптура. Скульптура з дерева й каменю. Вироби з металю. Емальєрство. Кераміка. Питання про Візантійські східні впливи в мистецтві цієї доби.

III. Доба литовського феодалізму і початків доби торговельного капіталізму. [Мистецтво польсько-литовської доби XIV – ½ XVII ст.]

1. Загальна характеристика соціально-економічних і політичних умов життя даної доби. Ремесники й цехова організація їх.
2. Будівництво. Замкове-фортеційне будівництво. Тип пляніровки міста й міщанських будинків. Культові будови: церкви, костели, синагоги.
3. Малярство. Монументальні розписи і їх джерела. Станкове малярство: ікона, портрет. Мистецтво книги, мініатура. Початок друкарства на Україні. Книжна оздоба.
4. Скульптура на камені, алебастрі, дереві. Кераміка. Золотарство.
5. Тканина і шитте.

IV. Епоха торговельного капіталізму на аграрній базі.

[Мистецтво від Хмельниччини до кінця Гетьман.[щини] / Мистецтво доби Гетьманщини / Мистецтво від козацької революції до кінця Гетьманщини ½ XVII – кін. XVIII в.]

1. Загальна характеристика соціально-економічних і політичних умов життя даної доби.
2. Будівництво. Мійське будівництво. Панські палаци і садиби. Будівництво монастирське й церковне.
3. Малярство. Монументальні розписи. Станкове малярство: ікона й портрет. Мистецтво книги й штихарство.
4. Скульптура на камені. Кераміка й шкло. Золотарство. Мебля.
5. Шитте й тканина. Килимарство. Шитте на предметах культа.

V. Мистецтво доби панщини й кріпацтва.

[Мистецтво вищих і середніх клас кін. XVIII – пол. XIX ст.]

1. Характеристика соціально-економічних і політичних умов життя даної доби.
2. Будівництво. Панські палаци і садиби. Плянунанне міст. Приватне, урядове й культове будівництво.
3. Малярство. Розписи. Станкове малярство: портрет, пейзаж, жанр, мініатура. Мистецтво книги й штихарство.

4. Скульптура монументальна. Декоративна кераміка, глина, порцеляна, фаянс. Золотарство. Вишивка.

VI. Народне (селянське) мистецтво.

1. Особливості народного мистецтва. Загальна характеристика його і вага його для сучасного мистецтва.
2. Народне будівництво: хата, надвірні постройки, їх типи й відміни в залежності від топографічних умов. Культові будинки.
3. Різьба по дереву: техніка й орнамент.
4. Тканина, килими й вишивки, їх типи і різниця в різних місцевостях України.
5. Кераміка: посуд, кахлі, глиняна цяцька. Шкло.
6. Малювання. Народна картинка.
7. Писанка. Доісторичні мотиви її орнаментики. Головні типи композиції й орнаментики писанки.

VII. Мистецтво доби капіталізму.

[Мистецтво новітнього капіталізму ½ XIX – поч. XX ст.]

1. Характеристика соціально-економічних змін і стану України з середини XIX стор.
2. Будівництво. Ріст і планування міст. Цивільне будівництво, громадське й урядове.
3. Малярство станкове. Мистецтво книги.
4. Скульптура.

VIII. Мистецтво доби революції.

1. Будівництво. Плянвання міст і сіл. Завдання часу.
2. Малярство. Монументальне малярство (роспис). Станкове малярство. Плакат. Книга.
3. Скульптура монументальна. Кераміка.

Додаток 2. Ф. Ернст. План «Нарису історії українського мистецтва». 1929 р. // Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України (далі – НАФРФ ІМФЕ). – Ф. 13, од. зб. 24, арк. 2–2 зв.

Нарис історії українського мистецтва

1. Вступ. Схема соціально-економічного розвитку України (О. Ю. Гермайзе).
2. Мистецтво передісторичної доби (П. Курінний або М. Рудинський).
3. Мистецтво слов'ян (В. Козловська).
4. Князівська доба X – XIII вв. (впливи візантійських культур):
 - а) Архітектура (І. В. Моргилевський)
 - б) Мозаїка (В. Зуммер або Ф. Шміт)
 - в) Малярство монумент. і станкове (В. Лесючевський)
 - г) Скульптура (М. Макаренко)
 - д) Художня промисловість (М. Макаренко).
5. Доба феодалізму XIII – половина XVII вв. (впливи готики й ренесансу):
 - а) Мурована архітектура (В. Січинський)
 - б) Дерев'яне будівництво (В. Січинський, С. Таранушенко або Б. Крижанівський)
 - в) Малярство монументальне і станкове (М. Макаренко або І. Свінцицький)
 - г) Скульптура, художня промисловість (М. Макаренко)
 - д) Мистецтво книги й гравюра (М. Макаренко).
6. Гетьманщина – половина XVII – половина XVIII вв. (впливи бароко):
 - а) Мурована архітектура (Ф. Ернст)
 - б) Малярство монументальне і станкове (Ф. Ернст)
 - в) Скульптура і сніцарство (С. Таранушенко)
 - г) Золотарство (П. Курінний)
 - д) Мистецтво книги й гравюра (П. Попов)
 - е) Шитво (М. Новицька)
 - ж) Тканина (Б. Крижанівський або М. Щепотьєва).
7. Доба кріпацтва – половина XVIII – половина XIX вв. (класицизм та академізм):
 - а) Архітектура мурована (Ф. Ернст)
 - б) Дерев'яне будівництво (С. Таранушенко)

- в) Скульптура (Ф. Ернст)
 - г) Малярство (Ф. Ернст)
 - д) Мистецтво книги й гравюра (П. Попов)
 - е) Золотарство (П. Курінний)
 - ж) Керамика (Є. Спаська)
 - з) Дерев'яна різьба (К. Мощенко або Б. Крижанівський)
 - и) Тканина (Б. Крижанівський або М. Щепотьєва).
8. Доба буржуазно-капіталістична – половина XIX – початок XX вв. (еклектизм та натуралізм):
- а) Архітектура (Ф. Ернст)
 - б) Скульптура (Ф. Ернст)
 - в) Малярство (Ф. Ернст)
 - г) Мистецтво книги, гравюра й графіка (Середа або В. Січинський).
9. Революційна доба (конструктивізм, монументалізм, неоімпресіонізм і ін.):
- а) Архітектура (В. Кричевський)
 - б) Скульптура (В. Седляр)
 - в) Малярство (Ф. Ернст, І. Врона або А. Таран)
 - г) Оформлення театру
 - д) Керамика (Є. Спаська)
 - е) Тканина (Є. Спаська)
 - ж) Мистецтво книги, гравюра, графіка (Ф. Ернст).

Додаток 3. М. Макаренко, Ф. Ернст, І. Врона. План видання «Українське мистецтво» (Матеріали до історії). 1930 р. // НАФРФ ІМФЕ. – Ф. 13, од. зб. 26, арк. 12–14.

«Українське мистецтво» (Матеріали до історії)

- Т. I – Мистецтво передісторичної доби.
- Т. II – Мистецтво доби раннього феодалізму (X – XIII ст.). (Візантійсько-романське мистецтво).
- Т. III – Мистецтво доби пізнього феодалізму й зародження торговельного капіталізму (XIII – перша пол. XVII ст.). (Впливи готики й ренесанса).
- Т. IV – Мистецтво доби торговельного капіталізму:
 - ч. 1 – др. пол. XVII ст. – XVIII ст. (мистецтво бароко),
 - ч. 2 – кін. XVIII – перша пол. XIX ст. (клясицизм).
- Т. V – Мистецтво доби промислового капіталізму (с. XIX – поч. XX ст.). (Еклектизм, натуралізм, реалізм).
- Т. VI – Мистецтво доби революції (1917–1930 р.):
 - ч. 1 – Мистецтво Радянської України,
 - ч. 2 – Мистецтво Західної України.